Το Μεταξικό πείραμα εκφασισμού της ελληνικής κοινωνίας (1936-1941), Ιδεολογία, Κοινωνικές Πρακτικές και Θεσμοί: Μια ακόμα γέφυρα στην ιστοριογραφία του Εθνικού Διχασμού.

Πρόσφατα κυκλοφόρησε το βιβλίο, *Το Μεταξικό πείραμα εκφασισμού της ελληνικής κοινωνίας (1936-1941), Ιδεολογία, Κοινωνικές Πρακτικές και Θεσμοί* σε επιμέλεια του Γιώργου Σουβλή και του Αριστοτέλη Καλλή από τις εκδόσεις Αλεξάνδρεια. Ο τόμος αυτό αποτελεί μετάφραση στα ελληνικά των κειμένων που περιλήφθηκαν στο ενδέκατο τεύχος του περιοδικού *Fascism. Journal of comparative Fascist studies* που κυκλοφόρησε τον Νοέμβριο του 2022 με τίτλο *Fascism in Interwar Greece*. Η μετάφραση στα ελληνικά έγινε από τον Φώτη Κουτσόπουλο.

Η συμβολή των συγγραφέων των άρθρων του συλλογικού αυτού τόμου έγκειται στο γεγονός ότι ερεύνησαν και ερμήνευσαν σχετικά αδιερεύνητες πτυχές του Καθεστώτος της 4ης Αυγούστου υπό το πρίσμα σύγχρονων μεθοδολογικών εργαλείων και αναλυτικών σχημάτων, ενώ καταπιάστηκαν παράλληλα με τον διάλογο για τον φασιστικό ή μη χαρακτήρα του καθεστώτος επιχειρώντας να συζητήσουν εκ νέου κρίσιμες όψεις της σχετικής βιβλιογραφίας. Πιο συγκεκριμένα, ο Αριστοτέλης Καλλής εισάγει την συζήτηση για ένα πιθανό Τρίτο Δρόμο της ελληνικής μεσοπολεμικής εμπειρίας και την αξιοποίησή του ως ιστορική ενδεχομενικότητα από τον Ιωάννη Μεταξά. Ο Γιώργος Σουβλής βασιζόμενος σε επιστημολογικές προκείμενες που απορρέουν από την ιστορικοκοινωνιολογικό έργο του Dylan Riley πάνω στην εμπειρία του μεσοπολεμικού φασισμού αναλύει την φύση του καθεστώτος δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο έργο του νομικού Νικόλαου Κούμαρου ως κομβικό για την κατανόηση του και ευρύτερα στην συμβολή του ρόλου των οργανικών διανοουμένων της δικτατορίας στην ιδεολογική της συγκρότηση. Η Ρόζα Βασιλάκη μελέτα την αξιοποίηση της θηλυκότητας από το καθεστώς του Μεταξά, μια άγνωστη σχετικά πτυχή της περιόδου, πραγματικότητα που οδήγησε για πρώτη φορά στην νεότερη ελληνική ιστορία σε μαζική πολιτικοκοινωνική κινητοποίηση των γυναικών μέσω της Ε.Ο.Ν, τον θεσμικό μηχανισμό κινητοποίησης της νεολαίας της 4ης Αυγούστου. Ο Γιάννης Στάμος σε επόμενο κεφάλαιο αναλύει το διανοητικό περιεχόμενο και τον τρόπο συγκρότησης του λεγόμενου Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού, που αποτέλεσε τον πολιτισμικό πυλώνα του καθεστώτος, καθώς και την απήχηση που είχε σε διανοούμενους και καλλιτέχνες της εποχής. Η συμβολή της Δήμητρα Τζανάκη ερευνά τον ευγονικό λόγο, τον επιστημονικό ρατσισμό και την όψη της

αποικιακότητας κατά την διάρκεια της πενταετίας 1936-1941 συνδέοντας τα με προγενέστερες θεσμικές και ιδεολογικές συνέχειες που ενυπήρχαν σε αυτές τις όψεις εντός του ελληνικού κράτους. Τέλος, ο Βασίλης Μπογιατζής, αντλώντας από το ερμηνευτικό σχήμα της πρώτης κρίσης της νεοτερικότητας του Peter Wagner, από τα έργα των Roger Griffin, Αριστοτέλη Καλλή και Antonio Costa Pinto από κοινού με το σχήμα περί διανοητικής οικειοποίησης της τεχνολογίας των Hard και Jamison, εξετάζει τις ιδεολογικές και πολιτικές συνισταμένες που συνέβαλλαν στην διαμόρφωση της κοσμοθεωρίας του δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά.

Ο συλλογικός αυτός τόμος συν τοις άλλοις αποτελεί μια ευρύτερη συμβολή στην ιστοριογραφία του ελληνικού Μεσοπολέμου αλλά και του Εθνικού Διχασμού – μιας θεματικής η οποία απέκτησε ιδιαίτερη σημασία μετά την δημοσίευση της διδακτορικής διατριβής του Γιώργου Μαυρογορδάτου με τίτλο, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936* (1983) και στην συνέχεια με το βιβλίο του για τους Επιστράτους που δημοσιεύτηκε δεκατρία χρόνια αργότερα το 1996. Το ενδιαφέρον για την συγκεκριμένη θεματική αναθερμάνθηκε το 2015 στην σχετική Ημερίδα (παρουσία μεγάλων ονομάτων της ελληνικής ιστοριογραφίας) που έλαβε χώρα στο Άργος με τίτλο *1915 – 2015: 100 Χρόνια από τον Εθνικό Διχασμό – Οι πολιτικές, πολιτειακές, κοινωνικές διαστάσεις των γεγονότων και οι μεταγενέστερες επιδράσεις* με αφορμή την συμπλήρωση εκατό ετών από την συγκεκριμένη σειρά γεγονότων στον ιδεολογικό απόηχο της οξείας τότε εξελισσόμενης οικονομικής κρίσης. Οι παραπάνω συμβολές έχουν περιοδολογήσει τον Αντιβενιζελικό πολιτικό χώρο ως κάτι το οποίο αναδιαμορφώνεται με βάση τις διαφορετικές ιστορικές συγκυρίες των δυο φάσεων του Εθνικού Διχασμού (1915-1922 και 1922-1940). Σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο αναδείχθηκε και ο Ιωάννης Μεταξάς, εμβληματική μορφή του Αντιβενιζελισμού ως στρατιωτικός αρχικά και στην πορεία ως πολιτικός ηγέτης, ο οποίος προοριζόταν να είναι ο τελευταίος εν ζωή εκ των κεντρικών φυσιογνωμιών του Διχασμού που διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις του μεσοπολέμου με την επιβολή της Δικτατορίας της 4ης Αυγούστου η οποία έβαλε τον Εθνικό Διχασμό στον πάγο αφομοιώνοντας πολλές από τις αντιφάσεις του.

Η διαδρομή του Ιωάννη Μεταξά, πολιτική και στρατιωτική, με τις συνέχειες και ασυνέχειες της σε μια ταραγμένη κοινωνική περίοδο, ήταν εν πολλοίς απόρροια του Εθνικού Διχασμού. Από την αρχή της σταδιοδρομίας του ο Δικτάτορας υπήρξε κοινωνός αντικοινοβουλευτικών και συντηρητικών αντιλήψεων, οι οποίες εκφράστηκαν ήδη από την αυγή του Διχασμού, όταν πήρε το μέρος του Κωνσταντίνου Α΄ στην ρήξη του με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, αναπτύσσοντας πλούσια παρασκηνιακή δράση μέχρι την εξόριση του το 1917 στην Σαρδηνία και την ερήμην καταδίκη του σε θάνατο το 1919. Στην διάρκεια του Μεσοπολέμου έκανε την εμφάνισή του ως περιθωριακός αλλά δραστήριος πολιτικός του Αντιβενιζελικού πολιτικού χώρου αφομοιώνοντας, κεφαλαιοποιώντας και εξαργυρώνοντας την πίστη του στο στέμμα και στις αυταρχικές πολιτικές λύσεις (οι οποίες πρέπει να σημειωθεί ότι ήταν μιας κανονικότητας της εποχής) έως την στιγμή -είκοσι χρόνια μετά το ξέσπασμα του Διχασμού- που θα επανέλθει ως κεντρική πολιτική φιγούρα του ελληνικού πολιτικού συστήματος διοριζόμενος αρχικά ως πρωθυπουργός κατόπιν εντολής του Γεωργίου Β΄, και στην

συνέχεια στις 4 Αυγούστου 1936 μέσω της επιβολής της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου της οποίας ηγείτο η οποία έθεσε σε εφαρμογή το πείραμα εκφασισμού της ελληνικής κοινωνίας που το εν λόγω βιβλίο πραγματεύεται.

Η εκδοχή του φασισμού που επιχείρησε ο Ιωάννης Μεταξάς μαζί με την κυβέρνηση του να εφαρμόσει οφείλει να ερμηνευθεί σε μεγάλο βαθμό ως παράγωγο του Εθνικού Διχασμού. Υπό αυτό το πρίσμα δεν θα μπορούσε να υπάρξει ούτε χωρίς τις εξωτερικές επιρροές και τις διεθνείς συνθήκες αλλά και ούτε χωρίς τις εσωτερικές διεργασίες στην Ελληνική επικράτεια, ειδικά αυτές που έλαβαν χώρα κατά την διάρκεια της Μεγάλης Ύφεσης. Πέραν τούτου, σε πρωτόλεια μορφή, ο ελληνικός φασισμός υπήρξε σε λεκτικό επίπεδο, Αντιβενιζελικής έμπνευσης, όταν παραμονές της Μικρασιατικής Καταστροφής προτάθηκε η δημιουργία Ελλήνων φασιστών ώστε να αντιμετωπίσουν το Βενιζελικό στρατόπεδο το οποίο αρνούνταν να συμμορφωθεί στις επιταγές του Βασιλιά. Η εποχή του Ελληνικού Μεσοπολέμου επίσης, χαρακτηριζόμενη από πολιτική αστάθεια, στρατιωτικά πραξικοπήματα και ουσιαστική αμφισβήτηση του κοινοβουλευτισμού υπήρξε το κατάλληλο έδαφος για την ανάπτυξη φασιστικών ιδεών και πρακτικών και από τις δυο αντίπαλες παρατάξεις του Διχασμού, με χαρακτηριστική πρωτοβουλία σε αυτήν την κατεύθυνση την περίπτωση της πρωτοφασιστικής οργάνωσης ΕΕΕ που είχε βενιζελική υποστήριξη και έδρασες κυρίως στην Βόρεια Ελλάδα. Ο Μεταξάς επομένως δεν έδρασε μόνος, ούτε αγνοούσε την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής του αλλά τμήμα της εποχής του και των ευρύτερων ιδεολογικών και πολιτικών επεξεργασιών που εκτυλίσσονταν τότε τόσο εγχώρια όσο και διεθνώς.

Οι συγγραφείς του τόμου εξετάζουν αυτές ακριβώς τις πτυχές αναθεωρώντας ορισμένες από τις παλαιότερες ερμηνείες για το Καθεστώτος της 4ης Αυγούστου. Η έρευνα αυτή έρχεται σε δημιουργικό διάλογο με αναλυτικά σχήματα που ήθελαν το Μεταξικό καθεστώς ως παραφαστιτικό, απλά αυταρχικό ή ατελώς φασιστικό, με τον τελευταίο χαρακτηρισμό να εντοπίζεται στο έργο *Stillborn Republic* του Γιώργου Μαυρογορδάτου, καθώς με πιο πρόσφατες έρευνες, όπως εκείνη του Σπύρου Πλουμίδη, *Το Καθεστώς Ιωάννη Μεταξά* (*1936-1941*) που δημοσιεύτηκε πριν από λίγα χρόνια από τις Εκδόσεις της Εστίας.

Οι συγγραφείς του συγκεκριμένου τόμου φέρνουν στο φως άγνωστες ή παραγνωρισμένες πτυχές του δικτατορικού καθεστώτος, πλευρές οι οποίες ήταν άμεσα συνυφασμένες με τον Εθνικό Διχασμό και τις ευρύτερες διεργασίες που έλαβαν χώρα στον Ελληνικό Μεσοπόλεμο. Όπως καταδεικνύει η συμβολή της Ρόζας Βασιλάκη μια σχετικά υπομελετημένη πτυχή του καθεστώτος είναι η πρόσληψη από αυτό της θηλυκότητας. Επισημαίνεται μεταξύ άλλων ότι στο πλαίσιο της συγκεκριμένης ιστορικής εμπειρίας οι γυναίκες πολιτικοποιήθηκαν σε πρωτόγνωρο βαθμό μέσω της ΕΟΝ βγαίνοντας από τα στενά όρια του νοικοκυριού κάτι που οδήγησε σε μια μορφή μερικής αυταρχικής χειραφέτησης υποκινούμενης, ωστόσο, από τα πάνω. Η εμπειρία αυτή συνδύαζε έναν παραδοσιακό ρόλο για τις γυναίκες από κοινού με μια αυταρχική πολιτική κοινωνικοποίηση στραμμένης προς το μέλλον. Αυτή η περιπτωσιακή μελέτη συνδέεται με το γυναικείο ζήτημα, το οποίο έπαιξε σημαντικό ρόλο, παρότι μη κεντρικό, σε όλη την διάρκεια του Διχασμού. Ένα άλλο παράδειγμα διερεύνησης μιας

άγνωστης πτυχής του Καθεστώτος έρχεται από το κεφάλαιο της Δήμητρας Τζανάκη, στο οποίο παρουσιάζονται οι ευγονικές θεωρίες, ο επιστημονικός ρατσισμός και η αποικιακή ιδεολογία του καθεστώτος, ένα ιδεολογικό τρίπτυχο που ήταν στην πρώτη γραμμή των εξελίξεων στην διάρκεια της ευρωπαϊκής ιστορικής εμπειρίας του Μεσοπολέμου. Υποεξετασμένες όψεις του καθεστώτος εξετάζουν και οι συμβολές των υπόλοιπων συγγραφέων. Ο Γιώργος Σουβλής, ένας εκ των δυο επιμελητών του τόμου, μελετάει τον ρόλο των οργανικών διανοουμένων του καθεστώτος και την αποτυχημένη -λόγο της εισόδου της Ελλάδας στις δίνες του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου- υλοποίηση ενός φασιστικού συντάγματος βασισμένο στα ιταλικά και γερμανικά πρότυπα προσδιοριζόμενο από ένα αντικοινοβουλευτικό, αντικομμουνιστικό και αντιφιλελεύθερο πνεύμα. Παράλληλα, ο συγγραφέας εξετάζει κριτικά προγενέστερες ερμηνείες της περιόδου που ήθελαν η δικτατορία του Μεταξά να μην έχει συγκροτημένο ιδεολογικό προσανατολισμό θίγοντας ακροθιγώς τον ρόλο που έπαιξαν οι οργανικοί διανοούμενοι στην διαμόρφωση συγκεκριμένων αυταρχικών ιδεολογικών οριζουσών στην διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του καθεστώτος. Σε παρεμφερή θεματική κυμαίνεται και ο Βασίλης Μπογιατζής στο άρθρο του για την συγκρότηση της κοσμοθεωρίας του Μεταξά, με ευθείες ιστορικές αναφορές στον Εθνικό Διχασμό, όπου παρουσιάζεται ταυτόχρονα μια σχετικά άγνωστη και σκιώδης πτυχή του ίδιου του Ιωάννη Μεταξά ως διανοουμένου που εκφράζει συγκροτημένο πολιτικό ιδεολογικό λόγο ο οποίος επιχειρεί να προσπελάσει τις αντιφάσεις της νεωτερικότητας. Η έρευνα του Γιάννη Στάμου επικεντρώνεται γύρω από την προσπάθεια συγκρότησης του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού, κύριου ιδεολογικού βραχίονα του καθεστώτος, τοποθετώντας τις ρίζες του στην περίοδο της πρώτης φάσης του Διχασμού, ρίχνοντας φως σε μια απόφαση του δικτάτορα που μπορεί να ξενίσει τον μέσο αναγνώστη η οποία σχετίζεται με την ανοχή του απέναντι στα περισσότερα καλλιτεχνικά και λογοτεχνικά ρεύματα της εποχής, με κυρίαρχο το μοντερνιστικό, σε μια προσπάθεια συγκρότησης ενός ενιαίου ιδεολογικού κρατικού ρεύματος. Συν τοις άλλοι, ο Τρίτος ελληνικός πολιτισμός αποτυπώθηκε ως μια εσωστρεφής εκδοχή της Μεγάλης Ιδέας, της οποίας το περιεχόμενο άλλαξε άρδην το 1922, έτος λήξης της πρώτης φάσης του διχασμού και έτους αρχής της δεύτερης. Ο Αριστοτέλης Καλλής, ο έτερος επιμελητής του τόμου, μελετάει και παρουσιάζει τις ελληνικές εκδοχές του λεγόμενου Τρίτου Δρόμου μεταξύ κοινοβουλευτισμού και κομμουνισμού στην Ελλάδα, φαινόμενο επίσης συνδεδεμένο με τον Εθνικό Διχασμό, με την 4η Αυγούστου να αποτελεί την μόνη ολοκληρωμένη εκδοχή τέτοιου πολιτικού πειραματισμού.

Τέλος, ειδική μνεία αξίζει η μετάφραση του Φώτη Κουτσόπουλου, ο οποίος μετέφρασε στα Ελληνικά τα κείμενα που παρουσιάζονται στον συγκεκριμένο τόμο έχοντας να αντιπαρατεθεί με μια εξεζητημένη ορολογία, εργασία συνοδευμένη από σεβασμό και υπέρβαση των δυσκολιών που ανακύπτουν από την μεταφορά σύνθετων κειμένων από μια γλώσσα στην άλλη, καθιστώντας έτσι το βιβλίο εύληπτο τόσο στο επιστημονικό όσο και στο ευρύτερο αναγνωστικό κοινό.

Τέλος, το βιβλίο είναι από τα ελάχιστα επιστημονικά πονήματα που συνδέει αριστοτεχνικά δυο μείζονες περιόδους της ελληνικής και παγκόσμιας ιστορίας με μια τρίτη, δηλαδή τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Μεσοπόλεμο με τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, γεφυρώνοντας έτσι

περαιτέρω το σχετικό ιστοριογραφικό κενό, το οποίο πυκνώνει μέσα από αρκετές σχετικές μελέτες που έχουν κυκλοφορήσει πρόσφατα. Θα μπορούσε να ειπωθεί βέβαια ότι έμμεσα γεφυρώνει και την περίοδο του Διχασμού στο σύνολο του (1915-1940) με την δεκαετία του 1940, την πλέον παραγωγική ιστοριογραφικά, όπου σε αυτή την χρονική περίοδο ο Διχασμός ξεπεράστηκε υπό το βάρος των εξελίξεων από μια νέα διαίρεση διαφορετικού τύπου, τον Εμφύλιο Πόλεμο (1946-1949), εγκαινιάζοντας έτσι την είσοδο της Ελλάδας στον Ψυχρό Πόλεμο.

Νίκος Αντωνάκος, Κοινωνικός Ανθρωπολόγος-Ιστορικός, ομάδα κοινωνικών ερευνών Dissensus.